

Sovet dövründə Ulu Öndər Heydər Əliyevin Azərbaycan dilinə qayğısı

Ulu Öndər Heydər Əliyev Azərbaycan dilini dövlət dili səviyyəsinə yüksəltdir, onu həm müstəqil Azərbaycanda, eləcə də, bütün dünyada yaşayan azərbaycanlıların dilinə çevirmək uğrunda mübarizə aparır.

Akademik Ağamusa Axundov "Heydər Əliyevin Azərbaycan dilinə qayğısı qəhrəmanlığa bərabər xidmət idi" adlı məqaləsində yazır: "Həmin gün siyasi-iqtisadi və s. sahələrdə artıq həyata keçirilməkdə olan yeniləşmənin və milli varlığımıza fərqli rəsmi münasibətin Azərbaycan dilində də başlanğıcı oldu. Unudulmaz rəhbərimiz Heydər Əliyev ana dilimizi əhatə dairəsinə görə cəmiyyəti təmsil edən bütün amillərdən həmişə uca tuturdu. Çıxışlarından birində, o, ana dilində danışmaq hüququnu böyük nailiyyət sayaraq demişdi ki, bu, iqtisadi və başqa nailiyyətlərin hamısından üstün bir nailiyyətlər, bizim bir millət kimi özümüzmə məxsus dilimiz var. Odur ki, dil quruculuğu məsələlərini, o, Azərbaycanla rəhbərliyinin hər iki dönəmində diqqət mərkəzində saxlamışdı.

Məlum olduğu kimi, 1977-ci ildə SSRİ-nin Yeni Konstitusiyası təsdiq edildi. Həmin konstitusiya bütün respublikalarda hazırlanan yeni konstitusiyalar üçün bir nümunə rolunu oynamaı idi və faktik olaraq, oynayırdı. Həmin konstitusiyada isə əvvəldən dövlət dili haqqında maddə yox idi və bunun bir neçə obyektiv və subyektiv səbəbləri var idi. Obyektiv səbəb, bu idi ki, SSRİ altı müxtəlif dil ailəsinə (slavyan, roman, iran, türk, iber-Qafqaz və heç bir yaxın qohumu olmayan erməni) daxil olan dillərdə danışan xalqları birləşdirən qurama bir dövlət idi və öz dil doktrinasında bütün milli dilləri müstəqil elan edən bir dövlət həmin maddəni öz konstitusiyasına sala bilməzdi.

Məsələnin subyektiv səbəbinə gəldikdə, Sovet imperiyasını, bu, tamamilə təmin edirdi. Belə ki, rus dili, faktik olaraq, yəni SSRİ üçün de-facto rəsmi dövlət dili vəzifəsini yerinə yetirirdi. Belə bir maddənin de-yure qeyri-mövqudluğu isə başqa respublikalara nümunə kimi göstərilə bilərdi. Həqiqətən də, belə oldu. Heydər Əliyev yazır: "Mən bunu bildirmək istəyirəm ki, biz 1977-1978-ci illərdə Azərbaycan Konstitusiyasına "Azərbaycanın dövlət dili Azərbaycan dilidir" yazmağa çalışanda, bizə Moskvadan deyirdilər ki, axı, SSRİ Konstitusiyasında bu yoxdur və siz nə üçün yazırsınız? Deyirdilər ki, bizdə yoxdur, sizdə də olmamalıdır. RSFSR-in Konstitusiyasına bu maddənin salınması da başqa respublikalar üçün örnək rolunu oynaya bilərdi və təbiidir ki, salınmışdılar".

Azərbaycanda vəziyyət başqa cür idi. Heydər Əliyev ana dilinin dövlət dili olması uğrunda mübarizəsini davam etdirirdi. De-facto dövlət dili uğrunda ardıcıl mübarizə aparən respublika rəhbəri dövlət dilinin konstitusiyada qeyd olunmamasına dözə bilməzdi. Respublikanın rəhbəri ziyalıları, bütün xalqı ana dilinin dövlət dili kimi yaşamaq hüququ uğrunda mübarizəyə cəlb edərək, bütün qüvvəsi ilə mübarizə apardı və bir sıra çətinliklərə və maneələrə böyük hünərlə

sine gərdi. O illəri dövlətimizin rəhbəri belə xatırlayır: "Sadəcə, mən istəyirdim ki, bizim konstitusiyada dövlət dilinin Azərbaycan dili olmasını yazsam. Ona da mane olurdular, istəmir-dilər. Mən bunu keçən dəfə dedim - ayın 31-də. Nəticədə də, 15 müttəfiq respublikadan ancaq 3 respublikanın - Azərbaycan, Gürcüstan, Ermənistan konstitusiyalarında dövlət dili yazılıbdır.

Heydər Əliyevin ana dili sahəsindəki bu fəaliyyəti, nəinki Moskvada və başqa respublikalarda, hətta xaricdə də əks-səda doğurmuşdu. 1970-ci illərdə Azərbaycanda ana dilindən geniş istifadəni, dövlətin ana dilinə qayğısını, bu sahədə elmi-tədqiqat işlərinin aparılmasını xarici ölkə sovetoloqlarından S.Uimbuş Azərbaycanda "zoraki ruslaşmaya və rus dilinin zorla qəbul edilməsinə müqavimət" adlandırmışdı. Azərbaycanda 1970-ci illərdə ana dilinin dövlət dili kimi inkişafı Ş.Lemarsye, R.Paups, A.Beninşon kimi sovetoloqların da diqqətini cəlb etmişdi.

Əlbəttə, bütün bunlar dövlətin siyasi kursu ilə yanaşı, bilavasitə görülən, həyata keçirilən işlərlə də bağlı idi. 1974-cü ildə Azərbaycan dilinin tədqiqi və tədrisi sahəsində nailiyyətləri əks etdirən 4 cildlik "Müasir Azərbaycan dili" kitabı respublika dövlət mükafatına layiq görülmüşdü. Azərbaycan keçmiş SSRİ-də tipoloji türklövləyin mərkəzinə çevrilmişdi. Bunların hamısı dilin öyrənilməsinə və işləliyinə göstərilən dövlət qayğısının, Heydər Əliyev diqqətinin nəticəsi idi.

Heydər Əliyevin xalq arasında çıxışları da həmişə canlı və zəngin şifahi nitq nümunəsi kimi maraqa doğururdu. Xalqla bu qəddər qırılmaz tellərlə bağlı olan ikinci bir dövlət xadimi, belkə də, olmamışdı. Xalqın ələ bir təbəqəsi yoxdur ki, Heydər Əliyev onlarla görüşməmiş olsun: alimlər, yazıçılar, rəssamlar, bəstəkarlar, neftçilər, pambıqçılar, üzümçülər, əkinçilər və idmançılar... Hamı ilə, O, bir rəhbər olmaqla bərabər, həm də müvafiq sahə üzrə bir mütəxəssis kimi də söhbət aparırdı. Lakin bütün təbəqələrlə eyni bir dildə, nitq mədəniyyətinin bütün tələblərinə, orfoepik, leksik və qrammatik normalarına cavab verən mükəmməl və gözəl ədəbi dildə danışdı.

Xalqın nitq mədəniyyətini yüksəltmək Onun ən böyük arzularından və tələblərindən biri idi. Böyük rəhbərin yazıçıların VII qurultayında dediği sözləri necə yaddan çıxarmaq olar: "...mədəniyyət və elmin səviyyəsi yüksəldikcə dilin təkmilləşməsinə, inkişaf" etməsinə və zənginləşməsinə daha çox qayğı göstərmək lazımdır. Bu da respublikanın bütün ədəbiyyatçılarından, Yazıçılar İttifaqının ən mühüm vəzifələrindən biridir". Ümumiyyətlə, nitq məsələsi Heydər Əliyevin dil doktrinasının dil və ədəbiyyat probleminə deyilməz və daimi müddəalardan olmuşdur. 16 il sonra yazıçıların X qurultayında Heydər Əliyev yazıçılar qarşısında əvvəllər qoyduğu "ən mühüm vəzifəni" "ən müqəddəs borc" səviyyəsinə qaldırmışdı: "Azərbaycan dilini daha da zənginləşdirmək, daha da inkişaf etdirmək sizin ən müqəddəs borcunuzdur".

Dilimizin böyük qayğıkeşi, xalqın

zın böyük övladı Heydər Əliyevin ana dilinə məhəbbəti o qəddər güclü idi ki, respublikamıza rəhbərlik etdiyi hər iki dövrdə Onun Azərbaycan dilinə göstərdiyi himayədarlıq barədə nə qədər desən danışmaq olar. Ana dilinin qorunması, inkişafı, zənginləşməsi sahəsində O, istər imperiyanın hökm sürdüüyü dövrdə, istərsə də müstəqillik illərində eləndən gələni maksimum dərəcədə həyata keçirib.

Sovet dövlətinin çox qüdrətli bir dövründə Heydər Əliyev Azərbaycan dilinin dövlət dili olması barədə konstitusiyaya xüsusi maddənin, nəinki yazılmasına, eyni zamanda, əlavə bir abzasın daxil edilməsinə də nail olmuşdu. Həmin abzas belə idi: "Azərbaycan SSR dövlət orqanlarında və ictimai orqanlarda, mədəniyyət və maarif idarələrində Azərbaycan dilinin işlədilməsini təmin edir və onun hərtərəfli inkişafına dövlət qayğısı göstərir". Konstitusiyanın qəbul olunduğu dövr, onun törətdiyi çətinliklər nəzərə alınarsa, bu, böyük rəhbərin öz xalqına, öz dilinə, həqiqətən, qəhrəmanlığa bərabər xidməti idi.

"Böyük qayğıdış"dan sonrakı dövrün də öz çətinlikləri var idi. Cəmi bir il hakimiyyətdə olanlar dövlət dilinin adı konstitusiyada "Azərbaycan dili" qala-qala, tələm-tələsik onu Milli Məclisdə "türk dili" ilə əvəz etmişdilər.

Ölkə Prezidenti kimi Heydər Əliyev bu səhvin düzəldilməsi üçün keyli əmək və vaxt sərf etməli oldu. Azərbaycan Respublikasının Yeni Konstitusiya layihəsini hazırlayan komissiyanın üzvü kimi mən Onun bu mövzuda keçirdiyi iclasları yaxşı xatırlayıram. Ümumiyyətlə, ələ bir iclas olmazdı ki, komissiyanın Sədri Heydər Əliyev dönə-dönə bu məsələyə toxunmamış olsun. Prezidentin bu məsələyə dair çıxışları ertəsi gün qəzetlərdə dərc olunurdu və oxucular onları, yəqin ki, yaxşı xatırlayırlar. Heydər Əliyev dilimizin adı məsələsini komissiyanın AMEA-da və Prezident Sarayında keçirilən daha iki geniş iclasında müzakirəyə çıxardı. Həmin müzakirələrə ölkənin bütün görkəmli ziyalıları dəvət olunmuşdular. 50 nəfərə qədər ictimai və siyasi xadim, alim, yazıçı, nazir və başqa ziyalılar çıxış etdilər. O, bütün nəticələrə sərbəstlik vermisi və tam demokratik şərait yaratmışdı.

Dövlət dilinin adı ilə bağlı müzakirələrdə ölkə rəhbəri bu məsələyə xalqın, ölkənin gələcəyi üçün taleyüklü bir məsələ kimi baxır və onun düzgün həllini ölkənin hər bir vətəndaşı üçün şərf sayırdı.

Heydər Əliyev bütün iclaslarda çıxış edənləri diqqətlə dinləyir, məsələnin elmi, siyasi, mənəvi, tarixi problemlərini ələ iclasın gedişində uzaq çıxarır və hərtərəfli müzakirəsini təşkil edirdi.

Filologiya elmləri doktoru, professor Nizami Xudiyev "Heydər Əliyevin dil siyasətinin uçurları" adlı məqaləsində yazır ki, Azərbaycan milli mədəniyyətinin, milli dilinin inkişafına qayğı göstərməsində Dahi Heydər Əliyevin rolu əvəzsizdir. "Azərbaycan KP MK-nın 1969-cu il iyul plenumunda respublikanın, rəhbəri seçilən Heydər Əliyevin gündəlik fəaliyyətində, ümummilli siyasi xəttində Azərbaycan dilinə qayğı mühüm yer tuturdu. Heydər Əliyev dünyaya gəldiyi

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu

KIVDF

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin, milli adət-ənənələrinin, elm və mədəniyyətinin təbliği" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

torpağa, ana dilinə, xalq danışığı dilinin incalıklarına, özünəməxsus mülkiyyətinə, səmimiyyətinə, eyni zamanda, sət məntiqinə məhəbbətlə böyümüş bir azərbaycanlı kimi həmin dilin daşdığı psixoloji gücü və mənəvi enerjini mənimsəmişdi. Rus dilini nə qədər gözəl öyrənib, həmin dildə ölkənin tanınmış ictimai-siyasi xadimlərinin belə qibtə etdikləri bir səviyyədə danışsa, nitqlər söyləyə, məruzələr etsə də, doğma Azərbaycan dilinin cazibəsindən heç zaman qopmamışdı.

1970-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin 50 illiyi münasibətilə keçirilən təntənəli toplantıda Azərbaycan dilində çıxış edən Heydər Əliyev incə siyasətlə respublikanın elmi və ədəbi ictimaiyyətinin, bütöv ziyalı ordusunun diqqətini doğma ana dilinə yönəltdi. "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanlarını itiham edən, "kimin arvadı rusdur, onun işi düzdür" tipli qondarma, gülünc zərb-məsələlər yaratmaqla ruslaşdırma siyasətinə sosial dayaqlar axtaran əvvəlki manqurt rəhbərlərdən fərqli olaraq, Heydər Əliyev ümumrespublika tədbirlərində azərbaycanca danışmaqdan çəkinmədi, cəsarətli və qeyrətli şəxsi nümunəsi ilə milyonlarla ürəkdə öləziyən Azərbaycan dili sevgisini, milli ruh qırağını yenidən yandırdı.

70-ci illərdən etibarən Azərbaycanın müxtəlif ali məktəblərində "Ana dili və ədəbiyyat" ixtisası üzrə tələbə qəbulunun həcmi artırıldı; qəbulda ana dilində yazılı imtahan ən müxtəlif ixtisaslar üzrə məcburi hesab edildi. Təəssüf ki, o vaxt Azərbaycan rəhbərinin "millətçi mövqeyi barədə" Moskvaya "donos" yazan ziyalılar da vardı. Bəzi elm, ədəbiyyat və mədəniyyət xadimləri isə hadisələrin axarından qıraqla, gözləmə mövqeyində dayanmağı üstün tuturdular. Məhz buna görə, 70-ci illərin ikinci yarısında

Azərbaycan SSR-in Konstitusiyası (Əsas Qanunu) hazırlanarkən, respublika rəhbəri Heydər Əliyev özü yaradıcı ittiqaqlara xəbər göndərməli olmuşdu ki, konstitusiyaya Azərbaycan SSR-də dövlət dilinin Azərbaycan dili olması barədə xüsusi maddə salınmasını tələb etsinlər. Yalnız bu xəbər - işarədən sonra yaradıcılıq ittiqaqları hərəkətə gəlmiş və Moskvanın, imperiya strukturlarının ciddi və ardıcıl müqavimətini qırmaq mümkün olmuşdur. "Pərdə arxasında" gedən, cəmiyyətdən gizlədilən bu mübarizədə o vaxtkı SSRİ rəhbərliyi dəfələrlə Heydər Əliyevi öz sət mövqeyindən çəkəndirməyə çalışsa da, nəticədə, Heydər Əliyev iradəsi, Heydər Əliyev cəsarəti qalib gəldi: konstitusiyada 73-cü maddə - "Azərbaycan SSR-in dövlət dili Azərbaycan dilidir" maddəsi təsdiq olundu və tarixi fakta çevrildi.

70-ci illər Azərbaycan dili və milli dilçilik elmimizlə bağlı itirilənlərin bərpası, səhvlərin və saxtakarlıqların düzəlişi dövrü oldu. Milli-mənəvi mühitin, elmi-ədəbi, mədəni iqlimin dərin zəka, ideoloq və analitik qüdrəti ilə, Heydər Əliyevə məxsus müdrik uzaqgörənliklə proqnozlaşdırılması və əsas inkişaf meyillərinin müəyyənləşdirilib səfərbər edilməsi ciddi yüksəlişə təkan verdi. Əslində, 30-cu illərdə Azərbaycanda qadağan edilən, arzuolunmaz "qara sahə" adlandırılan türkologiya 70-ci illərdə əsaslı inkişaf dövrünə qədəm qoydu. Əsrin əvvəllərində olduğu kimi, Bakı yenidən dünya türkologiya elminin mərkəzinə çevrildi. Heydər Əliyev bunu sonralar yüksək qiymətləndirərək deyəcəkdi: "Azərbaycanda türkologiya da çox inkişaf edibdir... Təsədüfi deyildir ki, Sovet İttifaqında buraxılan yeganə "Türkologiya" jurnalı Azərbaycanda nəşr edilirdi."

Vahid ÖMƏROV,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru